

**Абдуллаев Некруз Абдуллаевич,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси таянч докторанти**

Ўзбекистон банкларида кредит скорингини қўллаш ҳолати ва истикболлари

Аннотация. Мақолада, Ўзбекистон банкларида кредит скоринги тизимининг қўлланиши, ҳамда ундаги ютуқ ва муаммолар танқидий таҳлил қилинган. Кредит скоринги тизими банкдаги таваккалчиликни бошқариш жараёнидаги ўрни ҳамда уни камайтириш борасидаги аҳамияти ёритилган. Шунингдек, кредит скорингининг истикболдаги манзараси илмий нуқтаи назардан очиқ берилган.

Калит сўзлар: кредит скоринги, скоринг моделлари, кредит таваккалчилиги, қарз олувчи, рақамли иқтисодиёт, таваккалчиликни бошқариш.

Аннотация. В статье, проведен критический анализ применения кредитных скоринговых систем в банках Узбекистана, а также их достижений и проблем. Рассмотрен роль кредитных скоринговых систем в управление рисками в банках и значение в минимизации кредитного риска. Также с научной позиции раскрывается будущее картина кредитного скоринга.

Ключевые слова: кредитный скоринг, модели скоринга, кредитный риск, заемщик, цифровая экономика, управление рисками.

Annotation. The article provides a critical analysis of the use of credit scoring systems in the banks of Uzbekistan, as well as their achievements and problems. The role of credit scoring systems in risk management in banks and their importance in minimizing credit risk are considered. Also, from a scientific point of view, the future picture of credit scoring is revealed.

Key words: credit scoring, scoring models, credit risk, borrower, digital economy, risk management.

Кириш

Пандемия боис бутун дунёда инкирозга учраган иқтисодий ривожланиш жараёнлари, инсониятнинг турмуш тарзи, дунёқарашига ўзгартириш ва ислохотлар киритишга ундади. Турли кўриниш ва характердаги чекловлар, иқтисодий интеграциянинг маълум даражада сустлашиб қолишига олиб келди. Натижада, кўпчилик давлатларда аҳолини қўллаб-қувватлаш мақсадида, фавқулодда иқтисодий чора-тадбирлар амалга оширилди. Шундай чора-тадбирлар сирасида, маҳаллий иқтисодиётни ҳар томонлама ривожлантириш, халқни тадбиркорликка жалб этиш масалалари долзарб бўлиб қолди. Табиийки, ушбу жараёнлар молиявий муносабатлар билан боғлиқ бўлиб, берилажак ёрдам маблағининг қайтарилиши ҳам ўзига хос эътибор талаб қилади. Чунончи, тақдим этилган кредитларнинг тўғри тақсимланиши ва ўз вақтида бешикаст

қайтарилиши айнан ушбу жараённинг аниқ ва асосли таҳлил этилишига боғлиқ. Хўш, бугун юртимизда кредит скоринги тизимининг қўллаш механизмлари қай даражада самарали, унда қандай муаммолар мавжуд ва истиқболда унинг ўрни ва мақоми қандай бўлиши лозим, деган саволлар илмий ёндашувдаги жавоб тақозо этмоқда.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси

Скоринг тизимини илмий муаммо сифатида ўрганилиши мамлакатимиз иқтисодчи олимлари томонидан ҳам амалга оширилган. Бунга иқтисод фанлари докторлари, профессорлар Ш.Абдуллаева, Н.Каримовларнинг бир қатор мақолаларини санаб ўтишимиз мумкин. Уларда скоринг тизимининг мақсад ва вазифалари чуқур илмий асослар билан ёритилган. Бироқ, Ўзбекистон банкларидаги кредит скоринги тизимидан фойдаланишнинг айнан бугунги ҳолати ва унинг истиқболига бағишланган тадқиқот ишлари етарли эмас. Бунга сабаб, банкларимизда скоринг тизимидан кенг фойдаланишга жиддий эътибор берилмаслиқдир. Шу ўринда, таъкидлаш лозимки, кредит скоринг тизимининг Ўзбекистонда қўллаш механизмлари ўзига хослиги билан ажралиб туради.

Тадқиқот методологияси

Мавзуни ўрганиш ва тадқиқ этиш жараёнида методологик асос сифатида кредит скоринги тизими ва уни қўллаш механизмларига бағишланган илмий адабиётлар, статистик ҳисоботлар, иқтисодиётнинг банк секторидаги энг янги технологиялар ҳақидаги нашрларни умумлаштириш ва таҳлил қилиш усули танланди. Шунингдек, банкларда анкета сўровнома орқали мавзуга аниқлик киритилди.

Тадқиқот натижалари ва таҳлили

Бугун юртимизда амалга оширилаётган кенг кўламдаги ислохотлар доирасида иқтисодиётнинг банк секторида ҳам чуқур технологик ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Бунга охириги йилларда Ўзбекистон Президенти томонидан имзоланган қатор фармон ва қарорлар яққол мисол бўла олади. Айниқса, "Ўзбекистон Республикасининг 2020-2025 йилларда банк тизимини ислох қилиш стратегияси" [1] ва "Рақамли Ўзбекистон-2030" [2] каби ҳужжатлар мамлакат молиявий ва кредит тизимини ривожлантиришнинг устувор йўналишлардан бири эканлигини белгилаб, банклар рақамли трансформациясини 2022 йилгача тугатиш мўлжалига ҳамда он-лайн хизматларни ривожлантириш, шу жумладан кредит маҳсулотлари, депозит, ҳисоб-рақамлар очиш ва ҳоказога аниқлик киритди.[1,2]

Айнан, шу фармон ва қарорларда, халқимиз турмушини фаровон ва янада мазмунли ташкил этишда, банк тизимнинг ўрни ва ролини ошириш бўйича тегишли чора-тадбирлар ва йўл хариталари ишлаб чиқилган бўлиб, уларда банклар фаолиятини мижозлар учун энг қулай ва энг замонавий технология ва дастурлар асосида йўлга қуйиш назарда тутилган.

Маълумки, банклар фаолиятида кредитлаш жараёни муҳим аҳамиятга эга ва банк фаолиятидаги асосий фаолият турининг бири саналади. Жамиянинг

иқтисодий ўсиш даврида банклар мақоми ошади. Худди шундай, агар жамият иқтисодий беқарорлик ёки иқтисодий инқирозга учраса ҳам, банклар жамиятнинг диққат марказидан ўрин олади. Бинобарин, ҳар қандай эҳтимолий ҳолатдан қатъий назар, банклар ҳамиша ва мунтазам тарзда ўз фаолиятини бешикаст давом эттиришга шай бўлиши талаб этилади.

Жамиятнинг иқтисодий ривожланиш ҳолати банк таваккалчилигини бошқариш воситаларини такомиллаштириш ва давлат даражасида кредит таваккалчилигини бошқариш тизимларига нисбатан ўзгаришларни амалга ошириш зарурлигини белгилаб беради. Чунки банклардаги кредит таваккалчилигини бошқариш воситалари асосан миқдорнинг молиявий ҳолати ва кредитлаш жараёнини ташкил этишни ҳисобга олган ҳолда миқдорнинг кредитга яроқлилигини баҳолайди. Шунинг учун, охириги йилларда кредитлаш ҳажмининг ошиши ҳисобга олинса, табиийки, таваккалчилик даражаси ҳам ошиб боради ва маълум даражада давлат ҳам бунга бефарқ бўлиши мумкин эмас. Шу нуқтаи назардан кредит рейтинг тизимининг янада самарали усул ва моделларини ишлаб чиқиш ҳамда ривожлантириш масаласи алоҳида аҳамият касб этади. Бинобарин, банкларда кредитлаш тадбирларини ташкил этишда, қарз олувчиларнинг кредитлаш жараёнини самарали баҳолаш муаммоларига алоҳида эътибор берилмоқда.

Марказий банк маълумотларига кўра, кредит ахбороти алмашинуви тизимини янада ривожлантириш, ундан фойдаланишда, биринчи навбатда, тадбиркорлик субъектларига қулайликлар яратиш ҳамда ушбу тизимни янада такомиллаштириш борасидаги ишлар мунтазам давом этмоқда.

Ўзбекистонда кредит ахбороти алмашинуви тизими Марказий банкнинг Кредит ахборотининг давлат реестри, “Кредит-ахборот таҳлилий маркази” кредит бюроси” МЧЖ ва “CRIF Кредит-ахборот хизматлари” кредит бюроси” МЧЖларни ўз ичига олади. Марказий банкнинг Кредит ахборотининг давлат реестрида республикамиз банк тизимида тузилаётган барча кредит битимлари ва ушбу битимлар бўйича амалга оширилаётган операциялар тўғрисидаги маълумотлар юритилмоқда. Хусусан, иқтисодий фаолликнинг пасайишига қарамай, аҳолини ҳамда хўжалик юритувчи субъектларни кредитлашнинг давом эттирилиши натижасида, Кредит ахборотининг давлат реестри маълумотлар базасига киритилаётган жами кредит битимлари сони (тўлиқ ижро этилган кредит битимлари билан бирга) йилдан йилга ошиб, 2021 йилнинг 1 январь ҳолатига қарийб 8 060 мингтани ташкил этди. [6]

Бироқ, ҳозирги замонда юқори технологиялар ривожланган сари, банк фаолияти амалиётида қарз олувчининг кредит муддати билан шуғулланиш, уни мониторингининг битта стандартлаштирилган тизимини аниқлаш деярли мумкин эмас. Чунки, турли молиявий ташкилотлар ва банклар қарз олувчининг кредит шаклини тавсифлайдиган ҳар хил ёндашувдаги дастурлар, баҳолаш кўрсаткичларидан фойдаланадилар. Тадқиқотимиз натижалари шуни кўрсатадики, ёндашувларнинг хилма-хиллиги, асосан миқдорнинг турли даражадалигини ва кредитга яроқлилигини, шахсий хусусиятларини ва узоқ йиллардан буён белгиланган кредит тажрибаларини баҳолашнинг юқори сифати

ва миқдорий усуллари билан боғлиқ. Банк молиявий хизмат сифатида кредитни тақдим этишдан олдин, қарз олувчининг молиявий аҳволини баҳолаш жараёнига жиддий эътибор қаратади ва зарур қафолат белгиларини олгандан сўнг, амалий молиявий муносабатга изн берилади. Яъни, қарз олувчининг скоринг тизимидаги кўрсаткичларга мослик даражаси таваккалчиликнинг салбий натижаларини камайтиришга манзара яратади. Амалиёт бўйича, қарз олувчига нисбатан, кредит таваккалчилигини баҳолаш жараёни, асосан икки усулда, яъни экспертлар томонидан ёки автоматлаштирилган скоринг тизимлари орқали амалга оширилади.

Бугунги кунда юртимиз иқтисодиётининг банк секторида таваккалчиликни бошқариш воситаларининг қўлланилиши, бу асосан кредит скоринг моделлари тегишли бўлган, энг яхши хорижий таваккалчиликни бошқариш амалиётидан фойдаланадиган, оддий амалиётдир. Йиллар давомида кредит скоринг моделлари иқтисодий ривожланган мамлакатларнинг банк тизимларида мижозни қарз олувчи сифатида ўрнатилган алгоритмлар орқали турли мезонлар бўйича баҳолашнинг самарали воситаси эканлиги исботланган.

Тадқиқотлар натижаларига кўра, мамлакатимиз банк секторида кредит скоринг моделларидан фойдаланишнинг бугунги ҳолати жараённинг ўзига хослиги билан ажралиб туради. Унда аввало, тайёр скоринг моделларини сотиб олиб, улардан фойдаланиш ҳолати эътиборли. Чунки бу банкларга қўшимча харажатни юклайди, яъни ташқаридан олиб келинган моделлар ўзига яраша талабларга эга бўлади. Жумладан, энг замонавий ва юқори техник кўрсаткичларга эга компьютерлар, уларни бошқариш учун махсус дастурий таъминотни ўрнатиш ва унга хизмат кўрсатиш, маълумотлар алмашинувининг корпоратив тизимини созлаш каби хизматлар билан таъминлаш лозим бўлади. Қолаверса, ходимларни мунтазам ўқитиш вазифаси кун тартибига чиқади.

Демак, мамлакатимиздаги банклар томонидан қўлланиладиган кредит скоринги моделлари кўпинча бизнинг шароитимизга мос бўлмаган хорижий моделлардан кўчирилган. Шунга кўра, уларнинг доирасида ишлатиладиган мезонлар ҳар доим ҳам ҳолатни аниқ кўрсатиб беролмайди, тармоқнинг ўзига хос хусусиятларини етарли даражада қамраб олмайди, баъзида мижозлар билан ҳисоб-китоб қилиш тизими ҳисобга олинмайди.

Таваккалчиликни бошқаришда скоринг тизимини қўллаш ҳолати бўйича шуни ҳам таъкидлаш жоизки, бир қатор банкларда, кредит скоринг моделлари билан параллел тарзда бўлажак мижознинг кредит тўловига лаёқатлилиги ёки лаёқатсизлиги банкларнинг кредит менежерлари орқали мустақил равишда аниқлаш, яъни ўзларининг мижозни баҳолаш тизимларидан фойдаланишади. Бунда, албатта субъектив омилнинг салбий таъсири ҳам маълум даражада мижознинг зарарига ишлаши мумкин. Чунки қарз олувчини кредит бўйича қўллаш ёки рад этишда, банк ходимлари ва кредит бўлими ходимларининг малакаси, муҳим субъектив омил сифатида намоён бўлади.

Демак, иқтисодий барқарорликни таъминлаш мақсадида амалга ошириладиган тадбирлар доирасида банк ва бошқа молиявий ташкилотларнинг молиявий хизматларига алоҳида эътибор бериш лозимлиги кўзга ташланади.

Жумладан, турли кредитларга эҳтиёжнинг ортиб бориши, таваккалчиликни бошқаришдаги жараёнларни янада мукамаллаштиришни тақозо этмоқда. Мисол учун, карантин даврида аҳолининг эркин ҳаракатланиши чекланганлигини инобатга олган ҳолда, банкларда кредит тўловлари муддатини узайтириш бўйича юбориладиган мурожаатларни масофавий қабул қилиш тизими (жумладан, веб-сайт, интернет-банкнинг, мобил илова, call-марказ ва бошқалар орқали) жорий этилди. Шунингдек, тижорат банкларига мижозлар томонидан банкка кредит тўловлари бўйича мурожаат қилинганда, қўшимча ўрганиш талаб этилмайдиган мурожаатларга ҳам тезкор тарзда жавоб бериш амалиёти жорий этилди. Карантин қоидаларига амал қилинишини таъминлаш мақсадида аҳолининг кредитлар бўйича навбатдаги тўлов муддатларини узайтириш банклар томонидан шартномаларга бир томонлама ўзгартириш киритиш орқали амалга оширилди. Айнан, шу ўринда, кредит скоринг тизимини тўлиқ автоматлаштириш, уларни қўллаш механизмларини такомиллаштириш ҳам муҳим масалага айланмоқда.

Бу масаланинг истиқболдаги муаммо ва ечимлари борасида албатта кўп илмий изланишлар ва тадқиқотлар олиб борилмоқда. Бироқ, айтиш мумкинки, кредит скоринг тизмининг яқин келажакдаги ривожланиши ва кенгайиши рақамли иқтисодиёт ва юқори технологиялар воситалари билан ҳамнафас амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг ҳисоботида кўра, 2020 йилда замонавий таваккалчиликни бошқариш тизимини жорий этишга қаратилган вазифалар доирасида банкларда андеррайтерлар гуруҳи ташкил этилган. Банкларда ўтказилган комплекс таҳлил (Due diligence) натижалари асосида таваккалчиликни бошқаришга масъул бўлган таркибий бўлинма ва қўмитанинг ҳисобдорлиги ва ваколатларини кенгайтириш, банкларда турли сценарийлар бўйича доимий равишда стресс-тестларни ўтказишни йўлга қўйиш ҳамда Марказий банкнинг пруденциал меъёрларини ҳисобга олган ҳолда банкларда таваккалчиликка мойилликнинг (“риск-аппетит”) чегараларини аниқ белгилашга қаратилган чора-тадбирлар ишлаб чиқилган.[4]

Хулоса ва тавсиялар

Мамлакат иқтисодиётининг барқарор ривожланишида устувор мақомга эга бўлган банк тизимининг ютуқлари унинг барча бўғинидаги мижозлар билан муносабатларнинг конструктив тарзда йўлга қўйиш жараёнида баҳолаш, мониторинг, бошқариш каби фаолият натижадорлиги билан ўлчанади. Яъни, бугунги шиддатли молиявий муносабатлар шароитида, банкда фақат энг замонавий технологияларни қўллаш банк бизнес ривожига кафолат бўлади.

Бугунги ахборот технологияларнинг шиддат билан ривожланиши, фуқаролар шахсий маълумотларининг янгидан янги марказлаштириш тузилмаларнинг яратилиши, ягона ахборот-порталлар майдонининг ташкил этилишига яратилаётган шароитлар, давлат хизматлари агентлигининг кенг имкониятларини инобатга олиб, келажакда кредит скорингини янада кенг ва самарали қўллаш учун, скоринг тизимининг шу қулайликларга мос тарздаги миллий намунавий дастурлари яратилиши лозим.

Қолаверса, скоринг тизимининг ривожланиши сунъий интеллект ва “Data mining” каби замонавий янги технологиялар ютуқларидан кенгроқ фойдаланиш билан боғлиқ ҳолатда натижадорликка эришиши башорат қилинмоқда. Яқин келажакда маълумотлар базаси кенгайиб, қарз олувчи ва қарз берувчи муассасалар ўртасидаги ўзаро ишонч платформаси яратилиши ҳақиқатга айланиб қолиши мумкин. Шу маънода, кредит скоринги тизими тадрижий равишда оддий таҳлил қилиш усулидан кўпроқ башорат-таҳлил усулига яқинлашади. Кредит скоринги моделларига замонавий илмий ютуқлар маҳсули саналмиш сунъий интеллект ва “Data mining” каби янги технологияларнинг сингдирилиши соҳа истиқболини белгиловчи асосий омиллардан бирига айланиб қолиши эҳтимолдан холи эмас.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. 2020 - 2025 йилларга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг банк тизимини ислоҳ қилиш стратегияси тўғрисида: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 12 майдаги ПФ-5992-сон Фармони. URL: <https://lex.uz/docs/4811025> (мурожаат санаси: 20.12.2020 й.).
2. «Рақамли Ўзбекистон — 2030» стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги ПФ-6079-сон Фармони. URL: <https://lex.uz/docs/5030957> (мурожаат санаси: 19.01.2021).
3. Андреева Г. Скоринг как метод оценки кредитного риска / Интернет-проект «Корпоративный менеджмент». Дата публикации: 05.07.2020 г. URL: <https://www.cfin.ru/finanalysis/banks/scoring.shtml> (дата обращения: 12.02.2021).
4. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки. URL: <https://cbu.uz/ru/statistics/bankstats/452067/> (мурожаат санаси: 06.02.2021).
5. Как оценить качество заявки без проверки кредитной истории. Все о сервисе «Cube Scoring». URL: <https://xn--80aenjpiedz.xn--p1ai/mfo/poleznye-servisy/kak-otsenit-kachestvo-zayavki.php> (мурожаат санаси: 23.03.2021).
6. Markaziy-bankning-2020-yil-uchun-hisoboti.pdf. <https://cbu.uz/upload/medialibrary/ecc/> (мурожаат санаси: 14.06.2021).
7. Сорокин А. С. Построение скоринговых карт с использованием модели логистической регрессии // Интернет-журнал Науковедение. 2014. №2 (21).